

Cvetka Hedžet Tóth

Rudi Rizman: Družba in politika v času retrotopije: teme iz politične sociologije

Znanstvena založba Filozofske fakultete (ZZFF), Ljubljana 2020, 359 str.

Kako misliti postutopično utopijo oziroma misliti utopijo v njeni očitni nenavzočnosti? Nekoč je utopija šla pred spoznavanjem, celo usmerjala ga je, bila kot nekakšen kažipot, danes je drugače, kajti spoznanje gre pred utopijo, pogosto celo brez nje. In tu nekaj manjka, krepko manjka. Preboja naprej brez nečesa utopičnega ni in ga tudi ne more biti. Tudi doba, v kateri živimo, se deklarira za postutopično in soočeni smo z *retrotopijo*, z vzratnimi, tj. povratnimi procesi svetovnih razsežnosti.

Za to, da lahko mislimo napredek, potrebujemo utopijo, kajti z njeno pomočjo oblikujemo alternative temu, kar samó je in kar potrebuje spremembe. Še vedno je utopična zavest navzoča kot pogled, ki je usmerjen v prihodnost. Ta naj bo boljša kot sedanjost, bolj pravična kot to, kar je doseženo in prevladujoče v trenutnem stanju. Za pogled naprej gre, toda kaj, če doba, ki se ta trenutek deklarirano imenuje postutopična doba, pogled usmerja nazaj, v preteklost namesto v prihodnost, celo v nekakšen kult zlate dobe? V svojem delu z naslovom *Retrotopija* poljski sociolog svetovnega slovesa Zygmunt Bauman (1925–2017), ki je predaval v Angliji, opozarja na zdajšnji pojav, ko zavračanju utopije sledijo retrotopične vizije, te pa »niso navezane na še nerojeno in zato neobstoječo prihodnost, tako kot njihove praprednice, pač pa jih najdemo v izgubljeni /ukradeni/ opuščeni, vendar v oživljeni preteklosti«.¹ Vladajoča politika se je za svojo oblast odrekla »napredku«, boljšemu življenju, solidarnostnemu potencialu institucij, socialni zaščiti ljudi in namesto tega vsiljivo ponudila privatizacijo in individualizacijo, vse to pa je večini ljudi po Baumanu prineslo precejšen odmerek prekletstva.

Vsekakor v delu Rudija Rizmana ne gre samo za sociološki vidik, ampak za mnogo širšega, humanističnega. Delo obravnava »retrotopične ali z drugo besedo retrogradne globalne procese« (7), ki smo jim še posebej priča po letu 1989, ki je leto sesutja socializma. Pozneje vsekakor izstopa kriza leta 2008 in neoliberalna naravnost s svojo zagledanostjo v čaščenje trga ne popušča in ne izginja, neenakosti se samo poglobljajo in širijo vse do neobvladljivih razsežnosti. Kaj je retrotopija?

1 Zygmunt Bauman: *Retrotopija*, Založba *cf., Ljubljana 2018, str. 10.

Rizmanova knjiga vsebuje šest vsakokrat posebej naslovljenih poglavij oziroma delov. Ti so s posameznimi prispevki podani zelo skrbno in sistematično. Nastajali so v daljšem časovnem obdobju, približno deset let, in iz *Uvoda*, ki je nastal januarja 2020, izhaja, da knjiga v prijetni rjavi barvi pomeni čas tik pred izbruhom epidemije. Slika na naslovni strani nakazuje katastrofo in avtor ni brez razloga izbral slike Théodorja Géricaulta *Splav Meduze* iz leta 1819. Ozadje te slike je povezano z resničnimi dogodki, tragičnim brodolomom, ko preživeli na splavu v boju za preživetje sredi oceana v bližini afriške obale Mavretanije nemočni, bolni in lačni umirajo. Od 149 ljudi je ostalo po dveh tednih živih le 15, ki so jih rešili, in še pet od teh je umrlo. V krajšem razdelku na koncu knjige z naslovom *Priloge* (337–339) je podrobna razlaga te slike; prispeval jo je Donovan Pavlinec.

Smo danes na svetovnem splavu kapitalizma, kjer smo ogroženi tako zelo, da medsebojno razvijamo agresivnost podobno kot brodolomci na sliki *Splav Meduze*? Že v začetnem delu Rizmanovega dela se bralcu postavlja vprašanje, če sesutje socializma ni bil brodolom. Ta je človeštvo pahnil v planetarno katastrofo in »mu, zahvaljujoč še vedno prevladujoči neoliberalni dogmi, grozita apokaliptična dehumanizacija družb(e) in ekocid« (9).

Prvo poglavje z naslovom *Demokracija brez ljudstva* z dvanajstimi prispevki opozarja na sesuta pričakovanja po čudežnem in čudovitem letu, *annus mirabilis*, kajti to dogajanje končuje z *annus horribilis* (17). Večni liberalni družbeni red je pokazal svojo senčno plat, nastali so »hibridni režimi, ki uveljavljajo avtoritarno vladavino, spodkopavajo vladavino prava, tolerirajo korupcijo in oligarhične prevzeme držav« (17). Kaj storiti zdaj na ruševinah sanj in pričakovanj, ki se niso nikdar zgodila? Živimo v svetu globalnega finančnega kapitalizma in EU temu ni kos, prihodnost je negotova. Smo pod pritiskom političnega enoumja, ki je nedovzeto za alternative, vse je podrejeno moči trga in ekonomije, še človekove pravice so odrinjene v ozadje, saj smo se znašli v »demokraciji za milijarderje« (41). Neenakost se pogloblja, ljudi postaja strah in se zato množično zatekajo v idealizirano, romantično preteklost, v nacionalizem in populizem. S tem se svet izpostavlja nevarnosti, da se zgodi ponovitev travmatične zgodovine – in vemo, kaj je to.

Oslabiti državo, tj. »izstradati zver« je popularni imperativ neoliberalizma. Z deregulacijo in skrajnim varčevanjem je bil osiromašen celo srednji razred in ta manija je glede posledic po Rizmanovem lucidnem uvidu »hujša od terorizma« (57). Globalizacija je podivjala, »politični razred posluša korporacije« (63), ki že desetletja pritiskajo na vlade po svetu s svojimi fundamentalistično zasnovanimi zamislimi o prosti trgovini, trg je tako »pred svobodo, enakostjo in solidarnostjo« (67). Je sploh možno še misliti alternative vsemu temu, kar je nastalo po letu 1989, po padcu socializma, ko je »novovzpostavljeni finančni kapital« (71) začel prisegati na znano ideološko formulo TINA, kar pomeni »ni nobene alternative«, v angleščini »there is no alternative«. Kot da je zdaj »konec zgodovine«. Vendar Rizmanovo delo izrecno opozarja na poskuse

uglednih intelektualcev, kot so Joseph Stiglitz, Paul Krugman, Amartya Sen in Thomas Piketty, med temi so celo Nobelovi nagrajenci, »ki dokazujejo, da obstaja alternativa svetu upnikov in dolžnikov, razgrajevanju socialne države, odpravljanju državljanskih in človekovih pravic, ogromnemu in v zgodovini še ne videnemu povečevanju prepada med bogatimi in revnimi« (72). Kljub temu smo po Rizmanovi ugotovitvi soočeni s »prebujanjem zgodovine«, čeprav ostaja vprašanje, kako dolga bo doba, ki bo prekinila z zdajšnjim kobilicaškim kapitalizmom.

Gotovo je eden najbolj izstopajočih prispevkov dela *Družba in politika v času retrotopije* prispevek z naslovom *Facebook za akademike*, saj se v njem prepozna vsak, ki je aktiven v akademskem življenju. Tudi temu področju kapitalizem ni prizanesel: znanstvene objave s področja družboslovja in humanistike so prav tako podrejene prevladujoči tržni ekonomiji in njenim mehanizmom in tukaj sestavljajo paradigmo »trije imperativi: akceleracija, marketizacija in kvantifikacija« (81). Znanstveno komuniciranje je vse preveč reducirano na merjenje vpliva in moči, prestižno naravnani mehanizmi »zahtevajo od znanstvenikov in njihovih ustanov rigorozno merjenje njihovega vpliva« (82). Tako se »od znanstvenikov zahteva, da omenjeno metriko internalizirajo«, kar pomeni ponotranjajo, vse to pa »spodbuja prevlado kvantitete nad kvaliteto, samocitiranje kot svojevrsten pojav samoplagiranja, hiperproduktivnost in skrajno subjektivno ‚manikiranje‘ (samobrendiranje) njihovega intelektualnega profila«. Univerzitetna administracija in raziskovalni inštituti zahtevajo od raziskovalcev dokazila o »produktivnosti« s »čim večjim številom člankov in citatov ter s kvantificiranjem njihovega vpliva v različno rangiranih revijah« (82–83). Takšno citatomanijo in metrično plimovanje Rizman upravičeno pospremi s komentarjem: »Ko postane mera cilj, preneha biti dobra mera« (83), rangiranje revij pomeni očiten padec kvalitete člankov in po številu citatov moški krepko presegajo ženske.

Zakaj vse to počnemo in zakaj se ne upremo? Kapitalizem kot liberalizem se je naselil v vse pore življenja na vseh ravneh in neguje paranoičen strah pred demokratičnim socializmom, vendar je kriza leta 2008 pokazala, da je »neoliberalno zamišljeni kapitalizem tako za ekonomijo kot demokracijo v resnici večji problem kot demokratični socializem, ki ponuja alternativo« (93). Amerikanizacija zdravstva, ki agresivno prodira celo v slovenske razmere, za nas ni sprejemljiva, škodljiva (103) je v marsičem celo za Američane same, opozarja Rizman. Grozljiva je tudi naraščajoča moč velikih korporacij, ki si podrejajo posamezne vlade in s pomočjo političnih elit svoje profite in privilegije postavljajo pred potrebe in interese ljudi, celo v nasprotju z njihovimi vrednotami. Kot poudarja Rizman v eni od svojih študij, bi ob vsem tem v svetu veljalo krepiti »mednarodno socialno solidarnost, ki je najboljše zagotovilo za mir, varnost ljudi ter narodov na svetu« (141).

Tretji del knjige – *Družba in politika v času retrotopije* – je naslovljen *Agonija Evropske unije*. Zakaj dvomimo v preživetje Evrope tako kot eden njenih vnetih

zagovornikov, sicer svetovno priznani nemški filozof in sociolog Jürgen Habermas (roj. 1929)? Rizmanova razmišljanja povzemajo Habermasova stališča, ki vztraja, da bi Evropa morala stopiti iz »sence ZDA« (173) glede zunanje in notranje politike, zasnovati bi morala »skupne in delujoče (e/i)migrantske politike«, revidirati svoj odnos do »neregulirane globalizacije v korist regulirane, socialne in pravične« (173–174). Težko bo iz pasti, v kateri se je znašla Evropa, najti pot naprej: »Za Habermasa je simptomatično, da se je evropska socialna demokracija, ki je v preteklosti, reševala kapitalizem s tem, da ga je socializirala in humanizirala, utopila v evropskem političnem mainstreamu, natančneje, zblížala z neoliberalizmom, zaradi česar evropski državljani ne vedo več, za kaj se sploh zavzema« (174). Prizadevanje za Evropo je težko predvideti. Vsekakor niso spodbudna naraščajoča nacionalistična gibanja, čedalje večja fašizacija in avtoritarne vlade – in vsi ti pojavi se samo krepijo.

Demokracija peša in evropska integracija je po šestih desetletjih prizadevanja na ekonomski, politični, institucionalni in tudi na monetarni ravni v marsičem zapravljena. Pomanjkanje demokracije pomeni potuho tako populizmu kot tudi skrajni desnici. Ker je vse preveč vodeno od zgoraj, prihaja do odpora od spodaj in EU nima prihodnosti, če ne bo dajala prednosti »evropskim državljanom« (145). Težav, ki jih ima Evropa, je več, med drugim tudi z vladavino prava, ostaja tudi vprašanje, v čem je evropska levica sploh še prepoznavna, »kot da bi bila v političnem vakuumu« (185), in vprašanje, od kod in kako naj pride njena politična reanimacija. Tudi priseljenci so v Evropi problem; zaradi neoliberalne usmerjenosti, na katero »se opira današnji politični razred, postaja EU vedno manj demokratična in samo še bolj politično in ekonomsko polarizirana« (193).

Četrty del – *Patologija politike* – že z naslovno formulacijo pove, za kaj gre pri politiki. Tukaj dobimo nekaj zanimivih pogledov o populizmih, ki so zelo trdoživi in vztrajni pojavi in jih ne bi smeli podcenjevati. Populizem je »na eni strani izraz patologije demokratičnega sistema, na drugi pa poziv politični eliti k ponovnemu zagonu in oživitvi demokracije« (215). Strah, ki se v ljudeh pogloblja zaradi marsičesa, od porasta siromaštva do beguncev in terorizma, je lahko zagon za fašizacijo. Evro je nekaterim na severu Evrope prinesel velike dobičke, na jugu Evrope pa je prišlo do popolne finančno-monetarne odvisnosti, ki je zahtevala stroge varčevalne ukrepe. Rizman kritično ugotavlja, da so ti ukrepi v nekaterih deželah polovico njihove »mladine obsodile na brezposelnost« (252).

Peti del dela *Družba in politika v času retrotopije* se zato že v naslovu sprašuje *Kdo predstavlja prihodnost?* in v posameznih prispevkih kritično ugotavlja, da se tudi takrat, ko politika vidi probleme in težave in jih skuša nekako reševati, pokaže, da v bistvu nič ne razrešuje, ampak le nadaljuje, nadgrajuje in krepi neoliberalizem, ki se samo pogloblja. Ta del se začne z razdelkom *Univerza v 21. stoletju* in vsakemu od nas, ki je akademik, ogromno pove in pojasni. V 21. stoletju bi se univerze po Rizmanu

morale spraševati, če so še sploh pripravljene »zagovarjati današnje nekonformistične ‚Sokrate‘« (261). Kot je kritično opozoril že Zygmunt Bauman, je precej »univerz opustilo razsvetljensko (sokratsko) idejo o univerzi« (262), ki je delovala v prid dobrega za človeka, družbo in človeštvo, tako kot to vidimo pri Walterju Benjaminu, Hanni Arendt, Theodorju W. Adornu, ki so nam ozavestili potrebo po novem kategoričnem imperativu *Auschwitza nikdar več*.

Današnje univerze s svojo naravnostjo k tržni ekonomiji, instrumentalizaciji mišljenja in industrijo izobraževanja, ki naj pripravlja ljudi za »specifične delovne veščine«, so zelo daleč od Kantovega in Humboldtovega pojmovanja univerze, celo tako, da se nobeden od njiju v taki univerzi ne bi prepoznal. Tudi rangiranje univerz po svetu, kar »sopada z nastopom Ronalda Reagana in Margaret Thatcher« (267), je ukrep reduciranja na nekakšno »objektivno številčno metriko« (267), ki ni v prid samostojnemu razmišljanju in presoji, kaj je kvaliteten akademski študij. Neoliberalni koncept marketizacije izobraževanja povleče za seboj še »tiho privatizacijo«, ki od študirajočih zahteva plačevanje šolnine; mi smo se na srečo uprli. Bolonjski proces je »akademska verzija protireformacije« (264), ki narekuje perverzne pogoje »za napredovanje profesorjev«, ti pogoji pa privilegirajo kvantitativno merjenje produktivnosti profesorjev pred kvalitativnimi raziskovalnimi dosežki. Vemo, da je Ludwig Wittgenstein v času svojega življenja objavil eno samo knjigo. Univerzam po Evropi so bili vsiljeni politični, neakademski standardi (Jürgen Habermas) in zelo nekritično smo jih sprejemali tudi pri nas. Ko je pred leti filozofska fakulteta za rektorja ljubljanske univerze predlagala Rudija Rizmana, ta znotraj posamičnih fakultet univerze žal ni dobil podpore, humanistika pa je s tem doživela hud udarec in vse do danes neupoštevane, ker smo od večine praviloma pač preglasovani.

Naj omenim še prispevek z naslovom *Maj je napovedal prihodnost*, kjer se Rizmanovo delo sooča z revolucionarnimi pričakovanji študentov tako v Franciji kot po svetu in tudi pri nas. Zahtevane spremembe so bile političnega in kulturnega značaja. Najprej gre za kritiko in izziv kapitalizmu, v kulturnem smislu pa je uporniška generacija zahtevala demokratizacijo v smislu odprave tradicionalnih diskriminirajočih vzorcev teh z obrobja, marginalcev, in s parolo »zasebno je politično« je prišlo do sprememb, ki so bile na maršu skozi institucije zmagovite. Parlamenti so jih začeli obravnavati resno in pokazalo se je, da so ta prizadevanja pomenila svetovno emancipacijsko gibanje in nikakor ne samo boja za priznanje določene identitete.

Šesti, zadnji del *Družbe in politike v času retrotopije* z naslovom *Zaključne misli*, namreč o odnosu med družbo in politiko, skuša podati uvide v prihodnost v smislu alternative v času, ki je zaznamovan z globalno recesijo demokracije in hkrati z obupno naraščajočo neenakostjo po svetu, siromašenjem večine in pretiranim bogatenjem nekatereh. »Breme krivde nosita pri tem oba pola političnega mainstreama – levi in desni, ki sta na stežaj odprla vrata neoliberalni dogmi prostotržnega kapitalizma. Ponižani revni

in srednji sloji so svoje nezaupanje do demokracije, ki jih je v resnici opeharila, prelili v nizko volilno udeležbo, medtem ko je bogati sloj »nagrajeval tiste politike in njim naklonjene medije, ki so podpirali obstoječo (neznosno) družbeno stanje« (326).

Nismo še našli varovalk, ki bi nas varovale pred »povzročanjem družbenega zla«, ugotavlja Rizman in kritično ugotavlja, da EU v marsičem »ni vzela resno demokratičnega, klica prelomnega leta 1989. Tega je prej razumela kot geopolitično zmago zahodnega sveta v kontekstu hladne vojne« (328) in se ni »učinkovito zavarovala pred demagogijo in populizmom« (330). Populizem je postliberalizem in EU se ne odziva dovolj učinkovito »na vedno bolj agresivno postliberalno in avtoritarno politiko« (329). Po Habermasu, ki ga Rizman večkrat omenja, se je evropska socialna demokracija vse preveč utopila in zbližala z neoliberalizmom in tako EU vodi »politična elita, ki sliši samo še na banke, denar in korporacije«, ob tem pa se oddaljuje od »idealov prve generacije, ki se je pri njenem ustanavljanju opirala na antifašistično in demokratično inspiracijo« (329). Obstaja tudi nevarnost nastopa »primitivnih karizem« (Freud), zaradi podrejanja premoči globaliziranega finančnega kapitalizma sta bila takoj na udaru in celo žrtvovana »državni intervencionizem in skupno (družbeno) dobro« (331).

V petem razdelku *Zaključnih misli*, zadnjega, šestega dela Rizmanove knjige, je še enkrat kritični razmislek o stanju na akademskem področju. Hegemonija liberalizma je univerzo podredila »instrumentalnim, natančneje ekonomskim in profitnim imperativom na (globalnem) trgu dela« (331). Humboldt bi vsekakor nasprotoval zahtevi, naj univerze postanejo konkurenčne in podrejene poslovnim tendencam. Bolonjski pristop je zelo izpostavil KPI, tj. ključne pokazatelje učinka (*key performance indicators*). Se temu lahko upremo? Vprašanje je tudi, če vsem tem dejstvom lahko ponudimo kakšno spodbudno alternativo. S privatizacijo in podrejanjem trgu in njegovim mehanizmom je nastala kriza in tako mora neoliberalizem vedno znova reševati država. Vsekakor država potrebuje družbo in izraz družba je v besednjaku neoliberalizma domala prepovedan ali je vsaj izginil. Ekonomiziranje politike izrinja iz družbe javno/skupno dobro, »kar predstavlja nevaren obet za prihodnost« (333). Slogan moje generacije 68, da je kapitalizem nevarna bližina fašizma, postaja realnost v vzponu.

Nedvomno so še alternative in možnosti preseganja takega stanja, in po tej plati je delo *Družba in politika v času retrotopije: teme iz politične sociologije* kot klic, da dajmo, poskusimo zaustaviti retrotopijo, ki je izpostavljena že v naslovu knjige. Retrotopija »ni mišljena z namenom vdanosti v usodo, temveč nagovarja voljo po družbenem udeležanju množice pobud in idej, ki v akademski, civilnodružbeni in politični sferi ponujajo alternative nevzdržnemu stanju, v katerem so družbe po dobrih štirih desetletjih hegemonije neoliberalne ekonomske in politične dogme« (8). S takim pristopom je to odlično delo vsekakor doseglo svoj namen, in sicer poiskati alternative, možnosti za bistveno drugačnost v primerjavi s tem, kar je ta trenutek in kar tudi ni podlaga za pozitivni razvoj človeštva v prihodnje in celo za ohranjanje svetovnega

miru. Ne živimo zato, da bi svet merili s kapitalom, z dobičkom, ampak da v svet in njegove razmere vnašamo mir, skratka da ga izmirjamo. V tem je tudi smisel angažirane humanistike kot politične humanistike.

O avtorici

Cvetka Hedžet Tóth (1948–2020) je bila redna profesorica za ontologijo, metafiziko in filozofijo utopistike na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Bila je predstojnica katedre za sistematsko filozofijo, namestnica predstojnika oddelka, članica fakultetne in oddelčne komisije za kvaliteto študija in senatorka na fakulteti (2009–2013). Prav tako je bila daljši čas podpredsednica Društva visokošolskih profesorjev Univerze v Ljubljani in članica upravnega odbora tega društva. Področja njenege širšega znanstvenoraziskovalnega in predavateljskega delovanja so bila ontologija, metafizika, utopistika, etika in aksiologija. Predavala in strokovno sodelovala je s Hebrejsko univerzo v Izraelu ter z Univerzo Regensburg in Univerzo München v Nemčiji. Je avtorica številnih člankov, razprav in študij iz teoretične in praktične filozofije. Objavila je sedem daljših knjig: *Spontanost in avtonomnost mišljenja* (1994), *Metafizika čutnosti* (1998), *Med metafiziko in etiko* (2002), *Hermenevtika metafizike* (2008), *Dialektika refleksijskega zagona* (2015), *Materialistično-idealistična zareza* (2015) in *Demasikirajoče tendence* (2018).

About the author

Cvetka Hedžet Tóth (1948–2020) was a Full Professor of Ontology, Ethics and Metaphysics in the Department of Philosophy at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. She was the head of the Department Chair of Systematic Philosophy and a Senator at the Faculty of Arts. She was also the vice-president of the Association of Higher Education Professors of the University of Ljubljana, and a member of the Association's board of directors. The areas of her broader scientific research and lecturing work included ontology, metaphysics, utopianism, ethics and axiology. She has lectured and collaborated professionally with the Hebrew University in Israel, the University of Regensburg and the University of Munich in Germany. She is the author of numerous articles, essays and studies on the theoretical and practical aspects of philosophy. She also has seven full-length monographs to her credit, *Spontaneity and the Autonomy of Mind* (1994), *The Metaphysics of Sensuousness* (1998), *Between Metaphysics and Ethics* (2002), *Hermeneutics of Metaphysics* (2008), *The Dialectic of reflective Thrust* (2015), *The Materialistic-Idealistic Cut* (2015) and *Unmasking Tendencies* (2018).